

Mythen in de kapitalistische economie

Willy Coolsaet

Een meer omstandige belichting van Paul Bairochs *Mythes et paradoxes de l'histoire économique* (La découverte, 1994, vertaling van *Economics and World History - Mythes and Paradoxes*, Harvester Wheatsheaf, 1993).

1. Inleiding

De Zwitserse historicus Paul Bairoch is op de eerste plaats bekend ter wille van zijn boek *Le tiers monde dans l'impasse*¹. Hierin vergelijkt hij de opkomst van het kapitalisme in de 18de eeuw met de pogingen van de landen van de Derde Wereld om tot ontwikkeling te komen². Bairoch is een specialist van de geschiedenis van het mondiale kapitalisme. In *The Cambridge Economic History of Europe*, vol. VIII, heeft hij het gedeelte verzorgd over de Europese handelspolitiek 1815-1914, en in *The Fontana Economic History of Europe* staat van hem een uitgebreid stuk over "Agriculture and the Industrial Revolution"³.

Paul Bairoch ontmaskert een aantal hardnekkige mythen die in de economische wetenschap (en ook daarbuiten) circuleren. Hij zegt dat de eerste van die mythen die hij op het spoor gekomen is, de verkeerde idee is betreffende het groeiniveau gedurende de Industriële Revolutie. Men denkt immers steevast dat deze periode gepaard ging met een enorme groei van de economie (men dacht zelfs: sneller dan in de vijftiger en zestiger jaren van onze

eeuw, waarin de groei in de ontwikkelde landen gemiddeld 2,8% bedroeg). Welnu, Paul Bairoch had berekend⁴ dat die economische groei in de periode 1800 tot 1913 jaarlijks gemiddeld 1,5% bedroeg (in recente berekeningen wordt die groei zelfs nog afgezwakt tot 1,1%). Paul Bairoch poogt uit die gegevens lessen te trekken die de problematiek van de ontwikkelingslanden betreffen. Het minste dat men kan zeggen is dat de vergelijking met de groeicijfers van de beginfase van de kapitalistische ontwikkeling de ontgoocheling over de door de ontwikkelingslanden effectief bereikte groeicijfers wat had kunnen afzwakken. In de jaren zestig of tachtig, zegt Bairoch (p. 197), beoordeelde men een groei van 2,5% als gering. De doelstelling van de VN voor de jaren zestig was een groei van 6% (overeenstemmend met een groei per inwoner van 4%)⁵.

Paul Bairoch doorprijkt in zijn boek een twintigtal mythen. Ze zijn natuurlijk niet allemaal even relevant. De twee volgens hem meest relevante zijn de mystificatie van de vrijhandel in de 19de eeuw en, speciaal gericht tot de economen van de linkerzijde, de idee dat de

geschiedenis van de kolonisatie de geschiedenis is van de verrijking van de blanken dank zij de uitbuiting van de Derde Wereld. Het is duidelijk dat we speciale aandacht aan dit tweede punt zullen besteden.

Paul Bairoch bespreekt nog een stel andere mythen. Hij begint zijn uiteenzetting met de beurskrach van 1929 en de grote depressie. Hij heeft het verder over de historische wortels van de onderontwikkeling en over de meer recente situatie van de Derde Wereld. Ook hier floreren hardnekkige mythen.

Ik wens me te beperken tot die thema's die Bairoch zelf het belangrijkste vindt. Maar ik wil toch wijzen op een belangrijk punt dat de grote crisis van de jaren dertig betreft⁶.

2. De krach van 1929 en de grote depressie

Bairoch toont aan dat de depressie van de jaren dertig minder erg en minder algemeen was dan meestal gedacht wordt⁷. De crisisperiode was vooral hard voor de VSA (in 1939 was het BBP per inwoner nog 3% tot 4% lager dan in 1929, en de werkloosheid bedroeg gemiddeld 18% per jaar tegen gemiddeld 5% tussen 1920 en 1929). Gezien de economie van de VSA in die dagen reeds dominant was, extrapoleert men ten onrechte de situatie naar de wereld toe.

Als men echter de jaren dertig vergelijkt met de vijf of zes voorafgegane jaren, constateert men wel een duidelijke vertraging van de groei, maar geen achteruitgang van het BBP per inwoner. In de ontwikkelde landen namelijk groeide het BBP per inwoner tussen 1929 en 1939 nog met 1,1% per jaar (de groei in de voorafgaande jaren bedroeg slechts 0,5% meer dan in de crisisjaren, nl. 1,6% tegenover 1,1%). Maar de werkloosheid bleef hoog in de depressiejaren. Voor acht landen - grote landen zoals Groot-Brittannië en Duitsland, maar ook Denemarken, Japan, Noorwegen en de USSR - waren de jaren dertig voorspoediger dan de jaren twintig. Bairoch merkt op dat in Europa de landbouw gunstig evolueerde dank zij het protectionisme (dat was anders voor Argentinië en Canada en de VSA, die grote uitvoerders van graan waren). De

internationale handel ging fel achteruit, maar dat was voor een groot deel zelf het gevolg van het protectionisme.

*
* *

Mij dringt zich de volgende bedenking op. De crisisjaren waren geen jaren van achteruitgang in absolute cijfers. Maar hoe zit het met de *verdeling*? Paul Bairoch is überhaupt de man van de globale cijferreeksen slaande op een land of een reeks landen (de industriële wereld in haar geheel, de Derde Wereld in haar geheel). Hij maakt daarbij blijkbaar systematisch abstractie van *verdelingsproblemen* (in ruime zin) en in grote mate ook van *politieke en sociale verhoudingen* - tussen de verschillende landen en tussen de klassen binnen die landen. Dat is een constante in zijn werk. Deze "vergetelheid" is zo opvallend en zo erg dat ik me kan voorstellen dat menig lezer zich daaraan in zulke mate ergert dat hij aan de lectuur de brui geeft. Maar dat is spijtig, want men kan Bairochs uiteenzettingen vaak, om niet te zeggen altijd, zo interpreteren dat hij door middel van zijn cijferreeksen wijst op een aantal algemene, noodzakelijke voorwaarden, die hoe dan ook van tel zijn, welk politiek of sociaal regime ook daarbij aan het werk is. Zo wijst hij er op dat een indijking van de bevolkingsexplosie hoe dan ook een noodzakelijke voorwaarde is, hoewel hij zwijgt over de manier waarop die tot stand moet komen⁸.

Het is duidelijk dat gedurende de ontwikkeling van het kapitalisme steeds weer een en ander gebeurt *ten koste van* de een of andere bevolkingsgroep of ten koste van een of ander land of groep van landen. Bairochs betoog zou kunnen geduid worden als een ongenueanceerde *apologie* van het kapitalisme. Wat hij verdedigt, is niettemin relevant. De groeicijfers *zijn er* immers! En dat is alleszins een repliek op wie van mening zou zijn dat het kapitalisme niet tot groei - van een bepaalde welvaart - in staat zou zijn. Dat wordt hier tegengesproken op het meest delicate punt van de kapitalistische ontwikkeling

zelf: zelfs in de ergste crisisjaren was er nog vooruitgang. Ik zelf voel me hier geïllustreerd, voor zover ik van mening ben (of geweest ben) dat het *produceren om te produceren* noodzakelijkerwijs moest neerkomen op een evolutie in de richting van steeds slechter wordende globale toestanden. De rijken of de rijke landen kunnen eventueel wel steeds rijker worden maar dan ten koste van de zwakkeren. De som echter zou steeds ongunstiger worden. Bairoch weerlegt die idee met cijfers. Natuurlijk blijf ik erbij dat *uiteindelijk* de kapitalistische mechanismen - in de mate namelijk waarin ze de kans krijgen tot uitwerking te komen - de balans in de ongunstige richting moeten duwen, wat uiteindelijk tot een catastrofe moet leiden. Het belangrijkste probleem daarbij zou de milieuverloedering kunnen zijn. Illustreer we dit punt met een verwijzing naar Barry Commoner⁹. Het mechanisme van het privé-initiatief of winstbejag, zegt Barry Commoner, is hoe dan ook kortzichtig. De ondernemer zou gek moeten zijn om niet eerst de olieputten aan te boren waaruit de olie zo goed als kosteloos opborrelt. Pas daarna gaat hij over tot duurdere boringen (eerst de Saoedi-Arabisch olie, vervolgens olie uit de zee, enzovoort). Vroeg of laat dus loopt het mechanisme zich te pletter op *afnemende rendementen*. Natuurlijk dat de technologische vooruitgang een en ander kan voorkomen of uitstellen. Maar opnieuw, *uiteindelijk* is er geen kruid gewassen tegen de uitputting van de natuurkrachten. Men kan echter niet uitsluiten dat *ondertussen* de kapitalistische economie zekere resultaten boekt - een zekere *welvaart*. Natuurlijk dat het kapitalisme daarbij "produceren om te produceren" *blijft*. Dat betekent dat ongeveer alle verhoudingen scheef getrokken worden. Ondanks een zekere vooruitgang wordt de consumptie aan de productie aangepast, worden de maatschappelijke verhoudingen op hun kop gezet, verkommeren de arbeidsverhoudingen, worden juist niet de maatschappelijk gesproken *belangrijkste* producten aan de man gebracht en niet in de juiste hoeveelheden (denk aan de kruimeltjes voor de ontwikkelingslanden die van de rijke tafel van het Westen vallen), enzovoort.

Het wezenlijke probleem van het kapitalisme lijkt dan veeleer de *verdeling* zelf (in ruime betekenis) te zijn, en niet het *globale* resultaat. Natuurlijk dat de groei van het BBP voor groei van een zekere *welvaart* moet staan. Maar dat is ook wel tot op zekere hoogte zo. Natuurlijk dat in die conceptie de groei van de kapitalistische economieën, niet mag te danken zijn aan de uitbuiting van de onderontwikkelde landen. Maar dat is juist ook een stelling die Paul Bairoch poogt te weerleggen - waarover we het straks uitvoerig hebben. Kortom, het kapitalisme is blijikbaar tot een autonome globale ontwikkeling in staat, en dat zelfs nog gedurende uitgesproken crisisjaren. Het is echter blijikbaar veel minder in staat tot een degelijke *verdeling* van de rijkdom. Het is klaarblijkelijk haast onbekwaam om de mensen werk en loon naar werken te geven. Ik vind dat het evenmin in staat is om *in de echte zin* van het woord *welvaart* te bezorgen, dit is, om *het goede leven* te realiseren: zinvol werk, zinvolle menselijke verhoudingen, zinvolle goederen, de juiste goederen en diensten, het afwerken van de dingen, duurzame producten, enzovoort. Natuurlijk dat het blijikbaar tot op zekere hoogte *welvaart* brengt (als het zo is dat het BBP voor iets staat), voldoende voedsel, behuizing, kledij, gezondheidszorgen, mobiliteit, verkorte arbeidstijd, en nog een aantal dingen meer, die door niemand ooit versmaad worden. Maar het gebeurt chaotisch, ongelijk verdeeld, op basis van onzekerheid en onveiligheid en dergelijke meer.

Er is nog een ander punt dat aandacht vraagt. De grote crisis van de jaren dertig lijkt vanuit het hier beschouwde oogpunt als twee druppels water op die van de jaren zeventig-tachtig. Ook in deze periode is er sprake van een aanhoudende economische groei - de tweede grootste groei van de gehele geschiedenis. En ook nu zijn er vooral verdelingsproblemen. De *welvaart* is toegenomen, maar de werkloosheid eveneens. De koek is slecht verdeeld, precies op dezelfde manier als in de jaren dertig het geval was¹⁰.

3. De mythe van de vrijhandel

Bairoch reageert op de wijd verspreide mening

dat “de vrijhandel de regel was, het protectionisme de uitzondering” (p. 31). In werkelijkheid, zegt hij, was het omgekeerde het geval. Het pleidooi voor vrijhandel van Adam Smith haalde niet veel uit. Om te beginnen versterkte de blokkade in de oorlogsperiode 1790-1815 het Europese protectionisme. Maar de opkomst van het nationalisme in de 19de eeuw bracht een type protectionisme mee dat reageerde op de Britse dominantie. Reeds vóór het verschijnen van het belangrijke werk van de Duitse economist Friedrich List, verdedigden de Amerikaan Hamilton, de Duitser Müller, de Fransen Chaptal en Dupin een *voorlopig* protectionisme. Het moest de opkomende economieën de gelegenheid geven tegen de Britse economie opgewassen te zijn. De opkomende economie kan niet vooruitkomen, dacht men, tenzij de concurrentie ingedijkt werd. Eerst moest een leerproces, een leerperiode, doorgemaakt worden.

De vrijhandel werd maar algemeen - ook in Groot-Brittannië - in de tweede helft van de 19de eeuw. Men reageerde hiermee onder andere op de *Corn Laws* van 1815 die de invoer van graan aan banden legden, ten voordele van de eigen landbouw, maar ten nadele van de industrie, die door de invoer van graan op lagere lonen aasde. Pas in 1846 werden de *Corn Laws* afgeschaft. De vrijhandel was de logische conclusie die Groot-Brittannië trok uit zijn overheersing op industrieel gebied. Het waren dus vooral de Britse economen die de vrijhandel propageerden. En overal begon men te menen dat de vrijhandel de *oorzaak* van het Britse succes was, hoewel in werkelijkheid de voorsprong in de productie de basis van het succes was.

Bairoch resumeert de periode tot 1860 als volgt: alleen enkele kleine landen die niet meer dan 4% van de bevolking van continentaal Europa vertegenwoordigden, hadden vóór 1860 een liberale handelspolitiek aangenomen (België vanaf 1856/1857), terwijl diezelfde landen ondertussen nog steeds een zekere dosis protectionisme aanhielden.

De periode 1860-1879 was wel degelijk een *intermezzo* van vrijhandel in Europa (in 1860 was

er een Frans-Engelse handelsovereenkomst, er volgden verdragen tussen vele Europese landen). De tariefbarrières werden afgebroken. Maar in de Verenigde Staten liepen de zaken anders. In dezelfde periode nam het protectionisme toe. Het protectionisme werd daar eerst verdedigd om de industrieën de gelegenheid te geven mee te zijn, vervolgens (in 1890) zelfs om de hoge lonen te beveiligen (p. 58).

De vrijhandelsperiode was van korte duur. Vanaf 1880 ongeveer keerde men in Europa naar het protectionisme terug (met Duitsland als eerste). Pas in het begin van de twintigste eeuw deed men opnieuw pogingen om tot veralgemeende vrijhandel te komen.

Hoe stond het met de vrijhandel in de rest van de wereld? Bairoch merkt op - en dat is zeer belangrijk - dat het protectionisme het won in die landen die langzamerhand tot de ontwikkelde wereld zouden gaan behoren¹¹. Het liberalisme echter zou de bovenhand krijgen in die landen die heden de Derde Wereld genoemd worden, meer in het bijzonder in de vroegere kolonies. Maar, zo voegt Bairoch toe, het ging hier niet om een vrije keuze. Deze landen werden tot vrijhandel gedwongen (p. 49). De landen die erin slaagden zich af te sluiten, waren er beter aan toe. Een duidelijke illustratie levert het Ottomaanse keizerrijk (Turkije) dat extreem openstond voor invoer. Het verdiende dus alle lof van de kampioenen van de vrijhandel. Maar Disraeli haalde in 1846 Turkije aan als voorbeeld van een economie die door de ongebreidelde concurrentie vernietigd werd. Tot in 1812 bezat dit land nog bloeiende manufacturen (p. 52).

De Britse dominions (Canada, Australië, Nieuw-Zeeland) hebben allemaal van tarifieringen gebruik gemaakt om hun industrie tot ontplooiing te brengen. Daarentegen werd het liberalisme opgedrongen aan de toekomstige Derde Wereld, enerzijds aan de kolonies, anderzijds aan de formeel onafhankelijke landen. Voor de kolonies golden vrije toegang en eventueel lage tarieven. Op de “onafhankelijke” landen (Latijns-Amerika, China, Thailand, de landen van het Midden-Oosten) werd druk uitgeoefend, met als gevolg de gehele of gedeeltelijke afschaffing van

invoerrechten:

"Het merendeel van deze verdragen - terecht 'ongelijke verdragen' genoemd - werden getekend tussen 1810 en 1850, wezenlijk op initiatief van Groot-Brittannië" (p. 64)¹².

"Het is dus zo dat de Derde Wereld een oceaan van liberalisme was zonder protectionistisch eilandje. Tussen 1818 en 1913 kende alleen Europa een korte periode van werkelijk liberalisme (gemiddeld, slechts een vijfde van de periode). Daar men zal moeten wachten tot het begin van de jaren zestig om een nieuwe liberale fase aan te treffen, vertegenwoordigt dit intermezzo slechts een zevende van de beschouwde tijd, zonder de eeuwen van mercantilisme van vóór 1815 in ogenschouw te nemen. Het is dus zeer moeilijk om, zoals men het vaak doet, te spreken van een gouden tijd van vrijhandel tussen 1815 en 1960" (p. 65).

"Er is geen twijfel over mogelijk", zegt Bairoch (p. 79), "dat het in de 19de eeuw aan de Derde Wereld opgelegde economische liberalisme een van de voornaamste verklaringselementen is van de achterstand die werd opgelopen in industriële ontwikkeling. Vanaf de eerste decennia van de 19de eeuw leidde de invoer van grote hoeveelheden goedkope fabrieksartikelen tot een proces van desindustrialisatie".

Bairoch haalt het bekende geval van Indië aan. Vanaf 1813 - einde van het handelsmonopolie van de Oost-Indische Compagnie - stroomden de textielproducten Indië binnen en vernietigden de daar bloeiende textielindustrie. Dat de katoentjes zo goedkoop waren, steunde natuurlijk op de grote voorsprong van de Britse textielindustrie. In 1830 was de productiviteit van een Brits spinner 10 tot 14 keer hoger dan die van een Indisch textielarbeider, terwijl het verschil in loon niet zeer belangrijk was. Het reële BBP in Groot-Brittannië was, zegt Bairoch, waarschijnlijk niet meer dan twee- of driemaal zo hoog als dit in Indië. Indië, zegt Bairoch, was het eerste van een hele reeks slachtoffers. Een gelijkaardig verval deed zich ook voor in de metaalnijverheid.

Het is duidelijk dat deze gegevens in flagrante tegenspraak staan tot de theorie die wil dat het protectionisme schadelijk is.

Een vraag die zich opdringt is of het resultaat van de protectionistische politiek positief of negatief was (vraag die we voor de Derde-Wereldlanden reeds beantwoord hebben).

Bairoch zegt, vooreerst, dat de invloed van de vrijhandel in Groot-Brittannië niet de oorzaak was van de toename van de handel in de vrijhandelsperiode na 1846, want die toename was voordien ook al groot. De balans was echter toch heel positief voor Groot-Brittannië. Het kon immers meer dan ooit zijn technologische voorsprong uitspelen. Maar zijn markt lag vooral buiten Europa¹³.

Bairoch ziet, vervolgens, een verband tussen de vrijhandel en de grote Europese depressie die vanaf 1870-1873 woedde. De crisis begon niet alleen in volle periode van vrijhandel, hij hield ook op rond 1892-1893 op het ogenblik waarop de terugkeer naar het protectionisme effectief werd. De vertraging van de groei, in de genoemde periode, was vooral te wijten aan de achteruitgang van de groei van de landbouwproductie. Deze landbouwcrisis echter is zelf het gevolg van de vrijhandel (en van de verlaging van de transportkosten). De crisis sloeg vooral op het continent toe omdat hier de landbouw zelf nog veel belangrijker was dan in Groot-Brittannië. In de bedoelde periode nam het verbruik per inwoner ook maar heel matig toe (in Frankrijk met ongeveer 0,27% per jaar). De crisis in de landbouw deed de vraag naar industriële goederen afnemen.

Bairoch wijst er op dat met het protectionisme de buitenlandse handel weer toenam - en nog wel het snelst in die landen die het meest uitgesproken protectionistisch ingesteld waren. De Verenigde Staten deden het bijzonder goed in volle protectionisme (vooral van 1870 tot 1892)¹⁴.

*

* *

Ook hier bij dit tweede punt een bedenking. We

hebben gezien dat het er in feite op neerkomt dat de vrijhandel (vooral in de 19de eeuw) slechts voor een enkel land een goede zaak was, voor Groot-Brittannië dat een grote technologische voorsprong opgebouwd had. Het geloof in het kapitalisme is gebaseerd op de groei van de productiviteit. En inderdaad, men kan zeggen dat Groot-Brittannië de vruchten geplukt heeft. Maar men kan het kapitalisme niet verdedigen als men het tot een enkel land beperkt houdt! De gedachte van de vrijhandel echter houdt in dat men het land met de grootste voorsprong inzake productiviteit vrij spel geeft. Het gevolg moet klaarblijkelijk zijn dat de andere landen niet aan hun trekken kunnen komen. De evolutie van de zogenaamde ontwikkelingslanden maakt dat overduidelijk. Ooit aan de bak kunnen komen impliceert *protectionisme*, dat immers de mogelijkheid creëert om in te halen, om mee te zijn. Protectionisme echter druist in tegen de ideologie van het kapitalisme. Wil het kapitalisme dus enigszins kunnen floreren, dan moet het zichzelf restricties opleggen. Natuurlijk dat de landen die daartoe de macht hebben, zelf initiatieven genomen hebben. Frankrijk, België, de VSA, Canada, Australië, Nieuw-Zeeland, enz., hebben in de 19de eeuw een apparaat opgebouwd dat hen tegen de buitenlandse concurrentie sterk deed staan. *Voorwaarde* dus voor een positieve toeëigening van de vruchten van de productiviteitsstijgingen is blijkbaar dat *tegelijk* meerdere landen de productiviteit pogen op te drijven - waardoor ze verijdeld worden elkaars economie te vernietigen. Pas zo kan men hopen dat de vruchten niet allemaal aan een enkele partij of aan een klein aantal partijen toevallen.

Maar dezelfde voorwaarde moet natuurlijk reeds zelf ook aanwezig zijn binnen een enkel kapitalistisch land, wil de gemeenschap ooit de vruchten van de productiviteitsstijgingen kunnen plukken. Ook hier is de aanwezigheid van een groot aantal zelfstandige centra de voorwaarde opdat niet de ene alle voordelen opstrijkt en de andere partijen verpauperen - wat trouwens uiteindelijk voor geen enkele partij interessant kan zijn. Aan deze voorwaarden is in vele gevallen voldaan geworden. De uitzondering

echter waren de ontwikkelingslanden - die tot desindustrialisatie werden gedwongen en alleen met landbouw en grondstoffenproductie opgezadeld werden.

Dat de groei van de economie *noodzakelijkerwijs* gepaard zou gaan met de verarming van buiten de boot vallende streken of landen is dus onwaar. Het westen buiten Groot-Brittannië is er immers wel degelijk in geslaagd om een concurrentiële tegenmacht tot ontwikkeling te brengen. Kortom, niet de productiviteitsgroei *als dusdanig* is de oorzaak van het eventuele verval. Als de achterop zijnde centra zich kunnen teweerstellen, kan de productiviteit wel degelijk heilzaam zijn. Productiviteitsstijgingen werken dus niet uitsluitend zo dat de ene rijker wordt omdat de andere armer wordt. Onder zekere voorwaarden kan iedereen er beter bij varen. Niet de productiviteit is dus de grote boeman, het zijn veeleer de chaotische evolutie, de idealisering van de vrijhandel, geholpen door macht en politiek, die hele streken en landen te gronde richten.

Ook binnen een enkel land geldt hetzelfde. Natuurlijk dat een productieve fabriek een andere ten gronde kan richten. Het gevolg kan, op zijn best, de overname zijn van een aantal arbeiders van de verdwenen fabriek, de toename van de winst van de productievere onderneming en eventueel de groei van de lonen van de overgebleven arbeiders. Het effect is verrijking van een aantal mensen op de rug van anderen. Als er echter een werkelijke tegenkanting mogelijk is, verloopt ook hier de toedracht minder dramatisch. Eventueel verdwijnt een fabriek, maar eventueel ook stijgt de productiviteit *overal*, en plukt de bevolking uiteindelijk de vruchten doordat de producten talrijker en goedkoper zijn geworden. Maar er is nog een ander aspect. Wil het kapitalisme kunnen functioneren, dan moet de stijging van de lonen met de productiviteit eveneens als *voorwaarde* erkend worden. Immers, indien niet, dan is er opnieuw een ongelijke verdeling aan de gang, een stijging van de winsten, maar met het door Keynes besproken effect dat de afzet achterblijft

en de economie stagneert.

4. De rol van de Derde Wereld in de ontwikkeling van de westerse industriële wereld

Wat voorafgaat zou nog ondermijnd kunnen worden door het idee dat de welvaart van het westen per slot van rekening zou gebeurd zijn op de rug van de Derde Wereld, die ons op de eerste plaats goedkope grondstoffen en energie geleverd zou hebben. Bairoch ontkent dit. Hij somt de drie belangrijke argumenten op die de stelling van de uitbuiting moeten ondersteunen: 1. De ontwikkeling van het westen hing af van de grondstoffen afkomstig van de Derde Wereld. 2. De Derde Wereld was een belangrijk afzetgebied voor de industriële producten van het westen. 3. Het kolonialisme heeft een belangrijke rol gespeeld bij het ontstaan van de Industriële Revolutie.

Deze argumenten zijn, zegt Bairoch, globaal genomen vals (p. 87).

1. Vooreerst waren de grondstoffen uit de Derde Wereld niet onmisbaar voor de westerse industrialisatie. Men denkt in het bijzonder aan de energie. In 1973 kwam immers 30% van de in het Westen verbruikte energie uit de Derde Wereld (en 58% daarvan was voor Europa bestemd). En de bevoorrading van sommige metalen kwam voor 90% uit de Derde Wereld, en voor het geheel van de metalen was er een deficit in volume van bijna 30%. Maar, zegt Bairoch, dat fenomeen is recent. Tot het einde van de jaren dertig was het westen zo goed als zelfbedruipend. En het voerde zelfs energie uit (steenkool). Wat de olie betreft, de VSA voerden olie uit vanaf 1870, en pas vanaf 1957 begon het Amerikaanse verbruik van energiegeladen producten de nationale productie te overtreffen (p. 91). Het energiedeficit dat vanaf de jaren vijftig ontstond, was niet te wijten aan de uitputting van de steenkool, maar het resultaat van een prijsverschil. Ook ijzererts was overvloedig voorradig. Hier veranderde de situatie pas vanaf de jaren zestig (een deficit van 20%, in 1970 een deficit van 33%). Vergeten we niet dat ijzer de

voornaamste grondstof was.

De enige afhankelijkheid betrof de textielvezels. Maar, zo zegt Bairoch, ook hier was de afhankelijkheid beperkt (p. 88). Ze betrof vooral het katoen - hoewel dat ook massaal in de VSA geproduceerd werd. De invoer uit Derde Wereldlanden omvatte bijvoorbeeld in de periode 1909-1913 maar 13% van het verbruik in het Westen. Natuurlijk was er de totale afhankelijkheid van caoutchouc, guano, en nog enkele andere dingen, die echter marginaal waren¹⁵.

Maar - en dat is een belangrijke toevoeging - gezien van de andere kant, van de kant van de Derde Wereldlanden zelf, ogen de zaken heel anders. Want de primaire producten vertegenwoordigden voor die landen meer dan 90% van hun uitvoer, en bijna 100% van de grondstoffen werd geëxporteerd naar de ontwikkelde landen. "Wat gedeeltelijk het ontstaan van de mythe verklaart die zegt dat het westen zijn industrialisatie gerealiseerd heeft dank zij de grondstoffen van de Derde Wereld" (p. 100).

2. Maar men zal opwerpen dat de kolonies toch van beslissend belang waren als afzetgebied voor de westerse industrie. Bairoch zegt echter dat dit nooit het geval is geweest, ook niet voor de Derde Wereld in haar geheel. De mythe vindt haar oorsprong in het feit dat in de ontwikkelingslanden bijna alle fabrieksproducten uit de westerse wereld afkomstig zijn. "Dat is trouwens", zegt Bairoch, "een van de hoofdoorzaken van de desindustrialisatie van de Derde Wereld" (p. 104). De ontwikkelde landen voerden tussen 1800 en 1938 naar de Derde Wereld niet meer dan 17% van hun export uit, waarvan de helft naar de kolonies, wat betekent dat slechts 9% van alle Europese export naar de koloniale rijken vertrok. Aangezien echter in die periode de uitvoer slechts 8% tot 9% van het BBP van de ontwikkelde landen vertegenwoordigde, kan men de schatting maken dat de Derde Wereld niet meer dan ongeveer 1,3% tot 1,7% van het totale volume van de productie opsloopte (en slechts 0,6% tot 0,9%

voor de kolonies). Al deze cijfers moeten opgetrokken worden als men alleen op Europa let, want de VSA voerden in verhouding nog minder uit naar de Derde Wereld (en voerden ook minder uit tout court), namelijk tussen 0,5% en 0,9%. Wel was Groot-Brittannië daarbij een uitzondering. Het stuurde in de periode 1800-1938 40% van zijn export naar de Derde Wereld. Dit feit, zegt Bairoch, is waarschijnlijk gedeeltelijk verantwoordelijk voor de betreffende mythe. De export bedroeg ook een groter gedeelte van het Britse BNP, 12% tot 13%. Dat bracht mee dat ongeveer 4% tot 6% van het geheel van de productie van Groot-Brittannië naar de Derde Wereld uitgevoerd werd (p. 106). Nog steeds een gering percentage! Dat betekent niet, zegt Bairoch, dat in bepaalde periodes en voor zekere producten de Derde Wereld voor Groot-Brittannië niet een belangrijk afzetgebied geweest is.

Natuurlijk dat de naar de Derde Wereld uitgevoerde producten in grote mate industriële producten waren. Tussen 1899 en 1938 schat men dat 26% tot 32% van de uitvoer van fabrieksgoederen van de ontwikkelde wereld naar de Derde Wereld ging (tegenover 20% voor het geheel van de uitvoer) (p. 106). In dezelfde periode bedroeg de export van industriële goederen tussen 20% en 25% van de totale productie. Dat wil zeggen dat in dezelfde periode ongeveer 5% tot 8% van de fabrieksgoederen naar de Derde Wereld geëxporteerd werden. Dat is nog steeds een marginale afzet, zegt Bairoch (p. 106). De textielproductie scheerde natuurlijk hoge toppen. In Groot-Brittannië ging in het begin van de twintigste eeuw ongeveer 35% van de productie naar de Derde Wereld (katoen zelfs 67%) (p. 107).

Maar, zo zegt Bairoch (p. 107), zelfs voor Groot-Brittannië heeft de industrie zich vier of vijf decennia ontwikkeld zonder daarvoor de markten van de Derde Wereld nodig te hebben. Natuurlijk dat de toegang tot een bijkomende markt, zelfs als die marginaal is, een niet verwaarloosbare invloed kan hebben op de rentabiliteit van een industriële sector. Maar men moet, zegt Bairoch, ook met een negatief effect

rekening houden. "Gemakkelijke" markten moedigen geen vernieuwingen aan - nieuwe artikelen, nieuwe technologieën. Dat effect kan meegespeeld hebben in de langzame neergang van Groot-Brittannië.

Even een blik op de periode na de Tweede Wereldoorlog. De export naar de Derde Wereld bereikte een hoogtepunt in de jaren vijftig (28%), viel terug tot 18% in 1972, het laagste niveau sedert het begin van de eeuw (p. 108). De prijsstijging van de olie in 1973 bracht een forse stijging mee van de uitvoer van industrieproducten. Van 1974 tot 1983 bedroeg het aandeel van de Derde Wereld in de uitvoer van fabrieksgoederen van het westen ongeveer 22%. Sedert 1984 is er een terugkeer naar het begin van de jaren zeventig. Deze regressie is voor een groot deel het gevolg van de toename van de binnen-Europese handel. In 1987 bedroeg het deel fabrieksgoederen dat naar de Derde Wereld ging misschien 3,5% van het totaal van de geproduceerde industrieproducten (p. 110). Bairoch merkt dus terecht op dat de Derde Wereldlanden voor het westen maar een klein afzetgebied vormen. Dat contrasteert natuurlijk fel met het belang van de export van de Derde Wereldlanden naar het westen. In de jaren zestig-zeventig vertegenwoordigde de export van de industrielanden naar de Derde Wereld minder dan 2% van het BBP van de industrielanden. Daarentegen vertegenwoordigde de uitvoer van de arme landen naar het westen ongeveer 11% van hun BBN (p. 110)¹⁶.

Bairoch merkt op dat de koloniale mogelijkheden - men zou het tegendeel verwachten - een geringere groei gekend hebben dan de andere ontwikkelde landen. Spanje, Portugal, Frankrijk, de Nederlanden, en Groot-Brittannië kenden een tragere groei dan Duitsland, België, de VSA, Zweden en Zwitserland. Nederland begon sneller te groeien toen het zijn koloniaal rijk kwijtgespeeld was. De verklaring is wellicht dat de kolonies een belangrijk deel van de dynamische krachten wegdraineerden, en wellicht ook, zoals reeds even aangestipt, het feit dat de vernieuwingsdrang afnam.

3. Een derde vraag - die eveneens *negatief* beantwoord wordt - is of het kolonialisme een belangrijke rol speelde bij het ontstaan van de Industriële Revolutie (de vraag slaat natuurlijk op Groot-Brittannië). Immers, gedurende de eerste helft van de 18de eeuw - waarin de modernisering van de landbouw en de belangrijke uitvindingen vielen, die aan de basis van de Industriële Revolutie lagen - was het Britse koloniale rijk nog klein. In de VSA woonden in 1720 amper 500.000 mensen, de kleine enclaves in Azië telden slechts 300.000 inwoners. Pas tegen het einde van de 18de eeuw, met de verovering van Indië (vanaf 1780) - ogenblik waarop Groot-Brittannië reeds "de werkplaats van de wereld" genoemd werd - werd het koloniale rijk belangrijk.

De analyse van de export van Groot-Brittannië naar de kolonies en naar de Derde Wereld in de beginfase van het kapitalisme (de Industriële Revolutie), zegt Bairoch (p. 117), toont aan dat die export onbelangrijk was. Vanaf 1780 veranderde echter een en ander. In de beginperiode slopte de export slechts 4% tot 5% van de totale productie op. De ruil met niet-Europese landen vertegenwoordigde ten hoogste 2% tot 3%. De inbreng van textiel en metaal was hierin wel belangrijker, maar niet van beslissend belang (11% van de metaalproductie, 10% tot 15% van de katoenindustrie). De Derde Wereldlanden slopten slechts 6% tot 8% van de ijzerproductie en 4% tot 5% van de katoenproductie op.

Bairoch meent verder dat de winsten van de koloniale handel niet zeer hoog waren. Als de Britse economie verhinderd was geworden met de periferie handel te drijven, zouden de investeringen met niet meer dan 7% afgenomen zijn (p. 119).

Vanaf de beginjaren van de 19de eeuw veranderde de toedracht echter. 53% van de katoenproductie in Groot-Brittannië werd in 1819/1821 uitgevoerd, en een groot deel daarvan ging naar de Derde Wereld. Het is duidelijk dat Groot-Brittannië het land was dat het meest op het buitenland steunde en vooral op koloniale afzetgebieden. In het begin van de 20ste eeuw

werd 79% van de katoenproductie uitgevoerd en meer dan de helft hiervan ging naar de Derde Wereld. Dat feit, zegt Bairoch, is vermoedelijk de oorzaak van de mythe dat de Industriële Revolutie op de kolonisatie steunde. In realiteit is het omgekeerd. "De Britse kolonisatie en meer algemeen de Europese kolonisatie moeten grotendeels door de industriële revolutie verklaard worden" (p. 121). Het is de stijging van het levensniveau, veroorzaakt door de industriële revolutie, die de vraag naar tropische artikelen (cacao, thee, suiker) deed toenemen en een koloniaal rijk rendabel maakte. Vervolgens heeft de industriële revolutie de militaire middelen geleverd om grote stukken van de wereld te veroveren (hiertoe horen ook de verbeterde transportmiddelen).

Intrigerend is de vraag wat de kolonisatie opgebracht heeft voor het westen en voor de gekoloniseerde landen zelf.

Het antwoord van Bairoch luidt: "Als het westen niet veel gewonnen heeft bij de kolonisatie, dan betekent dat niet dat de Derde Wereld er niet veel bij verloren heeft" (p. 125).

Dat lijkt mij ook een logische conclusie uit het voorgaande. En Bairoch probeert die stelling ook waar te maken. Het is duidelijk dat de oorsprong van veel structureel negatieve kenmerken van de Derde Wereldlanden tot de kolonisatie terug te voeren zijn. We hebben reeds gewezen op het verdwijnen van industrieën (o.a. Indië, waar de textielindustrie verdween, die voordien ongeveer 65% tot 75% van de fabrieksactiviteit bedroeg). Voordien waren de Indische katoentjes zeer gegeerd in Europa. Het monopolie van de Compagnie verdween in 1813, het gevolg was een enorme export van Brits katoen naar Indië. De Indische textielindustrie verkommerde. Gelijkaardige verschijnselen deden zich voor in de rest van Azië, in Afrika, in het Midden-Oosten.

Een ander effect van de kolonisatie was de eenzijdige landbouw. De beste gronden leverden exportproducten, en ze waren in het bezit van westerse firma's die met de winsten gingen lopen.

Bairoch eindigt het hoofdstuk over de balans

van het kolonialisme als volgt: “Het westen had de Derde Wereld niet nodig, wat goed nieuws is voor de Derde Wereld” (p. 136) - waarmee hij bedoelt dat als de uitbuiting van de Derde Wereld de voornaamste oorzaak zou zijn geweest van de Industriële Revolutie, dat zou betekenen dat economische ontwikkeling alleen verwezenlijkt zou kunnen worden op basis van uitbuiting van hele streken en landen - en dat de ontwikkeling van de Derde Wereld daardoor een onmogelijke opdracht zou worden. En ik zou eraan toevoegen, dat de kansen dat de rijke landen ooit ten voordele van de Derde Wereld initiatieven zouden nemen nog kleiner zouden worden, aangezien ze er veel bij zouden verliezen. Bairoch toont aan dat eerder het omgekeerde het geval is geweest. De rijke landen hebben er niet veel bij gewonnen. Maar ook heden is het nog zo dat de rijke landen de Derde Wereld veel minder “nodig hebben” dan velen geneigd zijn te denken. Volgens Bairoch kan de Derde Wereld dus het best op eigen houtje tot ontwikkeling komen.

Bairoch voegt eraan toe dat dit niet betekent dat deze ontwikkeling een gemakkelijke opdracht is. En hij stelt dat de bevolkingsexplosie daarbij een zeer grote hinderpaal is. Op een andere plaats in zijn boek (p. 174-175) vergelijkt hij de bevolkingsgroei die samenging met de Industriële Revolutie met die in de Derde Wereld. Het westen had een eeuw nodig (van 1810 tot 1910) om zijn bevolking te zien verdubbelen. In de Derde Wereld gebeurde die verdubbeling (tussen 1950 en 1978/79) in 28 tot 29 jaar. Het BBP per inwoner ging in de 19de eeuw in Europa met 180 tot 200% vooruit, terwijl deze groei in de Derde Wereld maar 60% tot 75% bedroeg. Men begrijpt welke grote handicap de bevolkingsgroei is voor de Derde Wereldlanden. Bairoch verzet zich met zijn gedachtengang tegen diegenen - vooral sommige marxisten en katholieken - die in de bevolkingsgroei een positieve economische kracht zien¹⁷. Bairoch zegt dat hij geen indicatie vindt dat de perioden van versnelde groei tegelijk perioden waren waarin de bevolking eveneens snel toenam. Bairoch verzet zich ook tegen de idee dat het beste middel tegen de bevolkingsgroei de stijging van de welvaart is,

naar het voorbeeld van het westen (p. 176)¹⁸. Bairoch merkt op dat het westen bijna een eeuw heeft moeten wachten vooraleer de vermindering van het aantal geboorten de daling van de mortaliteit compenseerde. Tenslotte zegt Bairoch, tegen diegenen die beweren dat geboortecontrolle de traditionele waarden aantast, dat het veeleer omgekeerd is, dat de ongecontroleerde bevolkingsexplosie dat effect heeft. Bairoch wijst op de noodzaak van een grote investeringsvoet als de bevolking fors toeneemt. Ook hier vergelijkt hij met de opkomst van de industriële wereld. “Volgens de beste schattingen ... moet men 4% tot 5% van het BBP investeren om een economische groei van 1% te bekomen. Dat betekent dat, om een bevolkingsgroei te compenseren van 2,4% men ongeveer 10% tot 12% van het BBP moet investeren. Deze voet is in Europa maar bereikt geworden na meer dan een halve eeuw ontwikkeling, in een periode waarin de bevolkingsgroei slechts een derde bedroeg van wat heden in de Derde Wereld het geval is, en vooral, terwijl het inkomen per inwoner hoger was” (p. 180).

*
* *

Het minste dat men kan zeggen is dat de relaties tussen de industriële wereld en de Derde Wereld moeilijk liggen. Ze hebben een tragische bijmaak als het waar is dat de industriële wereld de Derde Wereld in feite niet nodig had en dus ook niet moest onderwerpen. Men kan het westerse imperialisme toch verklaren. Het kapitalisme gaat immers, een doelloos en ondoelmatig systeem als het is, stevast de richting uit van de *gemakkelijkste* en meest directe opgaven, het grijpt alle kansen aan, en als dat nodig is, laat het zich duchtig bijstaan door politieke en militaire macht. Maar als Bairoch gelijk heeft, zou het kapitalisme, als het niet over de koloniale uitwegen had beschikt, andere wegen gebaad hebben. Als er ergens beperkingen oprijzen, dan zoekt het die te overwinnen. Tot op heden heeft het dat gekund. Maar zolang zich niet de een of andere noodzaak

aandient, bewandelt het de “gemakkelijkste” wegen. Misschien zou de expansie dus anders en misschien trager zijn verlopen, als de koloniale uitweg er niet was geweest - wat naar alle waarschijnlijkheid voor iedereen een goede zaak zou zijn geweest.

5. Besluit

Resumeren we wat Bairoch zelf het belangrijkste acht.

1. Paul Bairoch toont aan dat tot in de jaren zestig van vorige eeuw de handel tussen de ontwikkelde landen bijna steeds *protectionistisch* was. Buiten Groot-Brittannië - dat zich trouwens slechts tot de vrijhandel bekeerde ongeveer anderhalve eeuw na de Industriële Revolutie - duurde de vrijhandel amper twee decennia, en hij viel samen met de slechtste economische periode van de 19de eeuw (en bracht die in feite mee). Bairoch merkt daarbij op dat de VSA niet eens dit korte intermezzo van vrijhandel gekend hebben en dat die periode voor de VSA de voorspoedigste van de 19de eeuw was. Paul Bairoch besluit uit de toedracht dat de “overwinnaar diegene is die het spel niet meespeelt” (p. 238). Het is een hart onder de riem voor wie, zoals Petrella en anderen, heden de idealisering van de vrije concurrentie, van de vrije markt, aanvallen.

2. Paul Bairoch stelt dat het feit dat de Derde Wereld veel meer verloren dan *gewonnen* heeft in de loop van de koloniale of neo-koloniale periode, vaak als bewijs aangevoerd wordt voor het feit dat het Westen daarbij veel gewonnen heeft. Bairoch stelt dat de situatie veel complexer is. De algemene regel is immers dat de ontwikkelde landen met weinig banden met de Derde Wereld zich in een betere situatie bevonden dan de grote koloniale mogendheden. Wel kan er geen twijfel over bestaan, zegt hij, dat dank zij de levering van goedkope grondstoffen en energie door de Derde Wereld, de westerse economieën *in de periode 1955-1973* een snelle groei gekend hebben. Maar in de vorige eeuw en in de eerste helft van de 20ste eeuw was de situatie totaal verschillend. In die periode voerde de ontwikkelde wereld zelfs energie naar de

Derde Wereld uit en was zij bijna zelfbedruipend qua grondstoffenverbruik. Maar ook heden is de impact van de Derde Wereld op de industriële wereld nog steeds gering. Bairoch besluit eruit dat er blijkbaar een ontwikkeling mogelijk is *zonder uitbuiting*. Dat is natuurlijk goed nieuws voor al de betrokken partijen.

Men begrijpt dat dit uitdagende stellingen zijn. Ze zijn zonder enige twijfel meer dan de moeite waard om erover te reflecteren en te discussiëren¹. Ze confronteren ons met het beeld dat we van het kapitalisme hebben. Het zou noodzakelijk kunnen zijn op basis van een aantal onbetwistbare gegevens die Bairoch ons aanreikt, dit beeld enigszins te wijzigen. En laat het daarbij zo zijn dat Bairochs begrip van het kapitalisme te smal is en soms op een verdediging van de westerse industriële wereld lijkt neer te komen. Zo vindt hij dat er in de economie geen sprake kan zijn van wetten (p. 240), maar meteen laat hij verstaan dat er niet ook zo iets als een *kapitalistische* economie of ideologie bestaat. Laat het verder zo zijn dat hij een en ander wellicht vergoeilijkt. Niet dat hij zou ontkennen dat bijvoorbeeld de beginperiode van de kapitalistische economie voor bepaalde klassen (vooral het proletariaat) een verschrikkelijk harde tijd was², dat verhindert echter niet dat zijn aandacht voor sociale, ideologische, culturele en politieke verschijnselen al te gering is, doordat hij het oog gericht houdt op *globale* gegevens (natuurlijk ook *terecht*, maar eenzijdig).

Noten

¹ P. Bairoch, *Le tiers monde dans l'impasse. Le démarrage économique du XVIIIe au XXe siècle*, Parijs 1971, 3de herziene uitgave, 1992. In dit belangrijke boek worden in feite de meeste thema's aangesneden die in *Mythes et paradoxes* besproken worden.

² Voordien had Bairoch reeds geschreven: *Révolution industrielle et sous-développement*, Parijs, 1963. In *Le tiers monde dans l'impasse* (zie Avant-propos van de uitgave van 1971) steunt hij op “*Révolution industrielle et sous-*

développement", op *Diagnostic de l'évolution économique du Tiers Monde, 1900-1968*, 1967, en op "Agriculture and the Industrial Revolution", *The Fontana History of Europe*, Collins, Londen, 1969.

³ Vermelden we nog twee belangrijke artikelen: P. Bairoch, "Commerce international et genèse de la révolution industrielle anglaise" in: *Annales ESC*, 1978, nr. 1, p. 541-571; P. Bairoch, "Les trois révolutions agricoles du monde développé. rendements et productivité de 1800 à 1985", in *Annales ESC*, 1989, nr. 2, p. 317-353. P. Bairoch is ook begaan met het verschijnsel stad in historisch perspectief, in zijn laatste boek *De Jéricho à Mexico. Villes et économie dans l'histoire*, Parijs, Gallimard, 1985.

⁴ In een van zijn eerste artikelen "Le mythe de la croissance économique rapide au XIXe siècle", *Revue de l'Institut de sociologie*, nr. 2, Brussel, 1962, p. 307-331. De genoemde mythe wordt in *Mythes* opnieuw besproken op p. 197-198.

⁵ Bairoch koppelt aan zijn vaststelling het idee dat, als men de geringe groeivoeten van de Industriële Revolutie beseft had, men dan misschien vroeger tot het inzicht gekomen was in de noodzaak van maatregelen ter afremming van de bevolkingsexplosie. We komen op dit punt terug.

⁶ Bairoch wijst erop, tegen een wijd verspreide mening in, dat de buitenlandse handel niet een van de motoren geweest is van de economische groei (p. 187-192, het is, omgekeerd, de groei van de productie die de buitenlandse handel tot ontwikkeling gebracht heeft. Hij stelt dat de jaren die aan de Eerste Wereldoorlog voorafgingen geen periode van crisis waren. Hij wijst het idee af dat de uitvoer van primaire producten (dus andere dan industrieproducten) tot onder-ontwikkeling leidt. Dat blijkt uit het feit dat enkele van de heden meest ontwikkelde landen, waaronder de VSA, vroeger grote uitvoerders van primaire goederen waren (in de 19de eeuw bestond de uitvoer van de VSA voor tweederde uit primaire goederen, waaronder veel grondstoffen, o.a. katoen). Bairoch ontkent dat de voor-industriële wereld weinig geurbaniseerd was. En verder ontkent hij dat Europa de enige koloniserende mogendheid was. Tenslotte, dat de slavenhandel voor Europa typisch zou zijn geweest. In een laatste hoofdstuk wijst Bairoch op "enkele historische keerpunten die over het algemeen onopgemerkt blijven". Zo vindt hij het zeer belangrijk op te merken dat gedurende de laatste halve eeuw de groei van de productiviteit in de landbouw bijna tweemaal zo hoog was als die in de industrie. Dit gegeven zou een verklaring kunnen bieden voor de negatieve ontwikkeling van de ruilverhoudingen van de

landbouwproducten (p. 206). Over de ontwikkeling van de ruilverhoudingen tussen de Derde Wereld en de industriële wereld heeft hij het uitvoerig in hoofdstuk 10. Hier doorpikt hij de mythe dat deze ruilverhoudingen steeds ten nadele van de Derde Wereld gespeeld zouden hebben. Dat is alleen zo vanaf de jaren vijftig van deze eeuw (p. 162). Bairoch somt een hele reeks mogelijke oorzaken op (p. 163-164). Hij vermeldt o.a. de omkering van de productiviteitsverhoudingen tussen landbouw en industrie. Als andere belangrijke keerpunten vermeldt Bairoch dat de Derde Wereld heden een netto-invoerder van landbouwproducten is geworden (p. 209) en dat de productiekost van landbouwproducten in het Westen geringer is geworden dan in de Derde Wereld (dus ondanks de hoge lonen) (p. 214). Tenslotte beschrijft Bairoch de effecten van het feit dat olie goedkoper is geworden dan steenkool (p. 217 e.v.).

⁷ Bairoch verzet zich ook tegen de gangbare mening dat de grote depressie geplaatst moet worden in de context van het protectionisme van de jaren twintig. Het is vals, zegt hij (p. 16), dat de crisis zou zijn voorafgegaan door een stijging van de douanetarieven en van de quota-bepalingen. Waarom geloven we niettemin dat het protectionisme aan de crisis voorafging? Omdat de VSA in 1929, op de vooravond van de crisis, plannen hadden om tot een verhevigd protectionisme over te gaan. Met de crisis ging de gehele wereld de VSA navolgen. Maar dat was het gevolg van de crisis, niet de oorzaak.

⁸ In zijn *Impasse* blijkt Bairoch in het laatste deel "Comment sortir de l'impasse ou en guise de conclusion" plots toch oog te hebben voor de noodzaak van politiek en van sociale maatregelen. Zo wijst hij op de noodzaak van een landbouwhervorming in de Derde Wereld (en hij geeft de landbouwontwikkeling de prioriteit), op de noodzaak van een zekere afscherming, enz., evenwel zonder inspanningen te doen om aan te geven hoe men die maatregelen kan doorvoeren. Hij treedt in het krijt voor een soort Marshall-hulp aan de Derde Wereld, een hulp die hij voor de industriële wereld perfect mogelijk acht, als tenminste de politieke wil voorhanden is. Hij is zelfs niet afkerig van een zekere economische planning. Een en ander vloeit trouwens rechtstreeks voort uit de historische bevindingen die hij heeft opgedaan (bijvoorbeeld het nefaste van onbeperkte vrijhandel). In zijn historische beschrijvingen blijkt in *Impasse* daarenboven steeds weer het relatieve succes van de Volksrepubliek China.

⁹ Onder andere zijn laatste boek *Making Peace with the*

Planet, Londen, Victor Gollancz LTD, 1990.

¹⁰ De gegevens zijn bekend. In België en in Europa steeg het beschikbare inkomen in die periode met ongeveer de helft. De productiviteit met ongeveer evenveel. Maar de jobcreatie bleef hopeloos achterop (voor enkele gegevens zie mijn artikel in *Kritiek* 26 (1994)).

¹¹ Ook hier is de opmerking interessant dat grote uitvoerders van primaire goederen zoals Canada, Australië, enz. op een bepaald ogenblik, beschermd door douanetarieven, zijn gaan industrialiseren. Nieuw-Zeeland is een uitzondering. Het is dan ook weggeleden, en bekleedt heden nog slechts de 18de plaats in de ranglijst van de rijke landen (in de 19de eeuw nog de zesde of de achtste plaats). Argentinië bekleedde in de vorige eeuw de 10de of de 15de plaats op de wereldranglijst, dank zij zijn uitvoer van landbouwproducten. Maar, zo zegt Bairoch (p. 196), door het gecombineerde effect van een zwakke groei van landbouwproductiviteit en een beperkte groeivoet van de industrie bekleedde Argentinië in 1990 op de ranglijst nog slechts de 44ste of de 49ste plaats. De beste weg naar de ontwikkeling blijkt dus de industrialisatie te zijn. Maar opvallend daarbij is het hanteren van het wapen van de douanetarieven.

¹² De hulp van Groot-Brittannië in de Zuid-Amerikaanse onafhankelijkheidsstrijd was niet vreemd aan het totstandkomen van die verdragen waardoor de markten opengingen voor Britse en Europese producten.

¹³ "De eerste ervaring met het liberalisme was dus [voor Groot-Brittannië] globaal eerder positief, en, ... ze was van grote invloed op de economische politiek van de meerderheid van de Europese landen vanaf 1860. Maar men mag niet vergeten dat het Verenigd Koninkrijk zich rond 1846 in een heel bijzondere situatie bevond. Het was niet alleen de wieg van de industriële revolutie, was er ook reeds een eeuw oud, terwijl de meeste andere landen minder dan een halve eeuw geïndustrialiseerd waren. Dat betekende dat het, zoals we gezien hebben, een belangrijke technologische voorsprong genoot. Tenslotte was deze voorsprong verworven onder de bescherming van hoge tolbarrières die gedurende een lange periode gehandhaafd werden" (p. 68-69).

¹⁴ Bairoch vergeet eerlijkheidshalve niet erbij te vermelden dat voor de VSA nog andere factoren eveneens positief waren: de overvloed aan landbouwgronden t.o.v. van de bevolking; de overvloed van grondstoffen; de toestroom van arbeidskrachten en kapitalen vanuit Europa.

¹⁵ Bairoch vat als volgt samen: rond 1913 was de westerse

wereld voor ongeveer 94-96% zelfbedruipend voor grondstoffen en de situatie veranderde nauwelijks tot aan de Tweede Wereldoorlog. "Ik suggereer als benaderend cijfer van percentage onafhankelijkheid van de ontwikkelde landen gedurende de periode 1800-1913 een vork gaande van 96% tot 102%" (de 102% wijst op overschotten) (p. 100).

¹⁶ Ik heb een vergelijkbare berekening gemaakt voor het jaar 1985 in *Kritiek* 26 (1995).

¹⁷ Ik heb een vergelijkbare berekening gemaakt voor het jaar 1985 in *Kritiek* 26 (1995).

¹⁸ Deze opmerking moet men correct interpreteren. Bairoch bedoelt alleen dat men niet naar de stijging van de welvaart kan zitten uitkijken - aangezien de bevolkingsexplosie ertoe leidt dat men wel eens vruchteloos op die toename zou kunnen wachten. Bairoch zet in zijn *Impasse* een plan uiteen dat tot ontwikkeling van de Derde Wereld zou moeten leiden. Zijn idee is in feite dat het indijken van de bevolkingsexplosie met een groot aantal andere maatregelen - onder andere een soort Marshall-hulp van het rijke Westen aan de Derde Wereld, een landbouwhervorming, enz. - zou moeten samenvallen.

¹⁹ Ik hoop dat mijn bespreking ook een aansporing zal zijn om de studie aan te vatten van Bairochs al even intrigerend boek over de Derde Wereld.

²⁰ Vgl. in zijn *Impasse* (p. 127) zijn uiteenzetting van "le passif ou les coûts humains de la révolution humaine", waarin hij zegt dat er "davantage de pain", was, "mais plus d'inégalités", waarin hij de slavenarbeid van de kinderen aanklaagt, naast "le martyre des ouvriers", de werkloosheid in bepaalde periodes, enzovoort.